

ساختار نقش هراتی در فرش ایران

لیلا نفیسی نیا *

چکیده:

یکی از نقوش سنتی فرش ایران نقش هراتی است. این نقش از نظر لغوی منسوب به هرات و در اصطلاح، ساختاری است متشکل از دو برگ - یا دو برگ ماهی شکل - متقابل و قرینه که گل شاخص و درشتی را در بر گرفته اند. در این نوشتار سعی بر آن است که ضمن توصیف دقیق این نقش، ساختار فرمی آن تحلیل شده و انواع آن در واگیره، متن و حاشیه فرش معرفی گردد. مطالعه سیر تحول این نقش نشان می دهد که روش ها و سلائق بافندگان هرمنطقه از نقطه نظر سبک بافت، اندازه واگیره، نقشمایه های به کار رفته، شیوه طراحی و رنگ بندی، موجب تغییرات، تنوع و اطلاق اسامی متعدد به این نقش شده است که خود، عامل مهمی در شناسایی محل بافت آن به شمار می آید. در روند تحولات این نقش، همچنان دو ویژه گی تداعی حرکت نقشمایه های اصلی به دور نقشمایه مرکزی و استفاده از حاشیه های خاص - سماوری و یا دوستکامی - پابرجا مانده است. همچنین به دلیل کاربرد مسلط نقشمایه ماهی و یا برگ مشابه ماهی، این نقش تقریباً در تمامی مراکز بافت ایران، "ماهی"، "ماهی درهم"، "حوض و ماهی" نامیده شده است. این تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی انجام گرفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

واژه گان کلیدی: فرش، هراتی، ماهی درهم، ساختار، سبک.

مقدمه:

چهره فرش ایران مملو از نقوش فراوان و متنوعی است که در پیوند با یکدیگر و طرح کلی، جلوه ای بی بدیل از یک هنر ایرانی را به نمایش می گذارد. به دلیل وجود سبکها و روشهای بافت و همچنین به خاطر دخیل بودن روحیات هنرمند در این هنر بویژه در انواع ذهنی باف، این نقوش در هر منطقه ای به صورت مختلف در متن بافته ثبت می شوند. یکی از این نقوش که در طول سالها حداقل از دوره صفوی تاکنون به عنوان یک نقش فراگیر و مورد پسند در کانونهای فرش بافی ایران رواج داشته، نقش هراتی است. این نقش از نظر لغوی منسوب به هرات و در اصطلاح، ساختاریست متشکل از دو برگ - یا دو برگ ماهی شکل - متقابل و قرینه که گل شاخص و درشتی را در برگرفته اند. قابلیت ساختاری این نقش به گونه ایست که به جای نقشمایه برگ یا ماهی، نقشمایه های دیگری چون بته، گلهای خوشه ای و شاخه های خمیده پرگل و برگ و غیره نیز می تواند با حالتی شبیه برگ خمیده، گل بزرگ مرکزی را احاطه کند.

پژوهشگران نامدار فرش ایران همچون سیسیل ادواردز، سیروس پرهام، علی حصوری، جواد یساولی، تورج ژوله و همچنین چندین نویسنده مقالات حوزه بافته ها مطالبی در خصوص تاریخچه و خاستگاه نقش و معرفی برخی انواع آن ارائه کرده اند. سیسیل ادواردز در کتاب قالی ایران، ضمن توصیفی حسی، خاستگاه آن را هرات دانسته است. علی حصوری نیز در کتاب مبانی طراحی سنتی ایران، طرح هراتی را از حیث منشأ و خاستگاه مورد بررسی قرار داده است. مؤلفین فرشنامه ایران برخی انواع نقش های ماهی درهم بکار رفته در این مناطق را بطور مختصر معرفی کرده اند. سیروس پرهام در کتاب دستبافت های عشایری و روستایی فارس، با ذکر توضیحات مختصری در مورد نقش ماهی درهم، به طور خاص ماهی درهم قشقایی را مورد بررسی قرار داده است. یساولی در کتاب شناخت قالی ایران نیز توضیح کوتاهی در مورد این طرح داده و ضمن ارائه چند تصویر از مناطق بافت این طرح نام برده است.

پاسخ به سؤالاتی از قبیل اینکه اصلی ترین نقشمایه های نقش هراتی و انواع آن کدامند؟ انواع حالات قرار گیری نقشمایه ها، حالات نقش در واگیره و بعد از آن طرح های شکل یافته با این نقش کدامند؟ اساس این پژوهش قرار گرفته است.

جامعه آماری در این پژوهش نقش هراتی مناطقی است که از بین نمونه های موجود، نقش هراتی شاخص هر منطقه انتخاب و بررسی شده است. ابزار سنجش و گرد آوری اطلاعات، تهیه فیش از کتب، مقالات، مصاحبه و مشاهده است. روش تحقیق نیز از نوع توصیفی و تحلیلی است که داده های بدست آمده از مراحل تحقیق پس از بررسی های کمی و کیفی مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است.

۱. معرفی نقش هراتی:

از نظر لغوی طرح هراتی طرحی منسوب به هرات و در اصطلاح، ساختاریست متشکل از دو یا چهار نگاره - متقابل و قرینه - در برگزیده یک نقشمایه به طوریکه امتداد ابتدا و انتهای آن دو نگاره فرمی بیضی ایجاد کند. (تصویر ۱)

تصویر ۱- کناره با نقش هراتی بافت بیجار، بازار تهران

در این قالی، نگاره های احاطه کننده یکی از انواع برگ، ماهی، بته، اسلیمی و ختایی ها است. (تصاویر ۲-۴)

تصویر ۴- نقش گل و برگ دار هراتی

تصویر ۳- بته ای هراتی خمسه

تصویر ۲- ماهی هراتی با نقش طبیعی ماهی

نقش هراتی متناسب با ادوار و مناطق مختلف دچار تحولاتی شده و کل نقش یا بخش هایی از آن، اسامی خاص و متعدد یافته است؛ چنانکه به دلیل کاربرد مسلط نقشمایه ماهی و یا برگ مشابه ماهی تقریباً در تمامی مراکز بافت ایران، "ماهی"، "ماهی درهم" یا "حوض و ماهی" نامیده شده است. بعضی از این اسامی که ممکن است توسط بافنده ها یا فروشندگان اطلاق شده باشد،

بومی مناطق و برخی به دلیل داشتن اختصاصاتی در نوع و اندازه نقشمایه ها و ترکیب کلی ایجاد شده اند. انواعی چون گلدار هراتی، هراتی شکسته، ریزه ماهی، بوته ماهی، تیغه ماهی، مرغ و ماهی و غیره از این قبیل هستند.

۲. تاریخچه نقش هراتی:

به گفته برخی محققین ردپای باورهای آیین مهری (میترائیسم) - تولد و رسالت مهر (میترا) - در نقش هراتی یافت می شود. « در آیین مهر باور بر این بوده که مهر درون آب متولد شده است و دو ماهی وی را از آب بیرون می آورند. » (حصوری، ۱۳۸۱: ۴۸) (تصویر ۵). «نقشمایه ماهی در نقش ماهی درهم به کمک یک گردش سواستیکا وار، عامل چهار گوش را به عامل مدور تبدیل می کند و این تبدیل چهار گوش به دایره، معانی بسیاری می دهد که یکی از آنها، نزدیک به مقصودی است که مهر برای آن قربانی می کند که همان "پیروزی طبیعت روحانی بر طبیعت جسمانی" است. » (کاظم، ۱۳۸۲: ۱۲۵). (طرح ۱)

تصویر ۷- نقش هراتی در سرستون ساسانی   تصویر ۶- سفالینه بلوچستان با بن مایه هراتی هزاره سوم پیش از میلاد   تصویر ۵- چهره مهر بین دو ماهی، مهربانه تنور اردن

طرح ۱- گردش بصری نقش و تبدیل مربع به دایره

بن مایه هراتی در آثار مربوط به تمدنهای کهن پیش از تاریخ و در آثار پیش از اسلام - دوره ساسانی - و پس از اسلام در دوره های سلجوقی و تیموری به صورت اشکال متأخر در فلزکاری، سفالگری، نگارگری و معماری دیده می شود. (تصاویر ۶ - ۸)

در مینیاتوری بازمانده از دوره تیموری، نقش چهره ای بین دو ماهی به تصویر درآمده است (تصویر ۹). در سرترنج نمونه فرشی از دوره صفوی با عنوان قالی شکارگاه (عمل غیاث الدین جامی) دو ماهی شبیه آنچه در مینیاتور دوره تیموری به تصویر درآمده، گل چهار پری را در میان گرفته اند که در طرفین ماهی ها دو مرغابی نقش بسته است (تصویر ۱۰).

تصویر ۸- الگوی هراتی در کاشیکاری مسجد جامع هرات، دوره تیموری

تصویر ۹- مینیاتور دارای نقش چهره بین دو ماهی

تصویر ۱۰- نقش دو ماهی و گل میان آنها در سرترنج

نمونه شبیه تری به نقش پردازی میترا در فرش را می توان در گلیمی متعلق به قرن ۱۳ هجری قمری مشاهده کرد. این گلیم دارای نقش لچک ترنج است و نقش میترا در سر ترنج های آن و در مرکز گل نیلوفر قرار دارد. نقش به کار رفته در ترنج نیز بی شباهت به نقش هراتی نیست، ضمناً حاشیه نیز به نقش دوستکامی (از اصلی ترین حاشیه های هراتی) نزدیک است (تصویر ۱۱).
 فورد محقق انگلیسی احتمال می دهد که نقش هراتی برای اولین بار در فرش های عشایری بلوچ و ترکمن به صورت لوزیهای که چهار طرف بیرونی اضلاع آن را چهار برگ ماهی مانند در بر گرفته اند شکل گرفته باشد (فورد، ۱۹۸۹: ۷۶). (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۲- قالیچه ماهی هراتی

تصویر ۱۱- گلیم کردی با نقش میترا در سر ترنج ها، قرن ۱۳ هجری، موزه فرش

از آنجا که عشایر کوچ نشین خود عامل مهمی در انتقال و تغییر طرح ها و نقوش در کلیه حوزه های فرش بافی محسوب می شود بعید نیست که فرشهای عشایری خراسان (ترکمن، بلوچ و قانات) در رواج و تحول نقش ماهی درهم نقش مؤثری داشته باشد.

سیسیل ادواردز موطن قالی های هراتی را قائلان می داند که احتمالاً به سفارش افراد متمکن هرات بافته شده اند (ادواردز، بی تا: ۴۵). البته ممکن است منظور وی از هرات، "ایالت هرات" باشد که خراسان امروزی را در برمی گرفته است. به هر حال نقش هراتی از دوره صفوی در کلیه مناطق ایران رواج یافته و با سایر نقوش از قبیل اسلیمی ها و ختایی ها ترکیب و متحول شده است. در روند تحولات نقش هراتی، همچنان دو چیز بدون تغییر باقی ماند: یکی اینکه حتی در شکسته ترین انواع آن، حرکت ماهی به دور گل حفظ شده و قابل تشخیص است، دوم اینکه استفاده از حاشیه سماوری و دوستکامی همواره در قالی هایی با این نقش معمول بوده است.

تصویر ۱۴ - فرش با نقش هراتی واگیره ای، جوشقان، دوره صفوی

تصویر ۱۳ - فرش با نقش هراتی، قرن ۱۱ هجری، بافت جوشقان

۳. ساختار نقش هراتی:

در نقش هراتی نحوه ارتباط دو برگ (ماهی و سایر عناصر جایگزین) و گل مابین آنها اهمیت بسیار دارد و بر این اساس دو نوع

هراتی وجود دارد:

۱- برگهای احاطه کننده گل مرکزی، هم جهت هستند (تصویر ۱۵).

۲- برگهای احاطه کننده گلها جهت مخالف دارند (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶- برگهای غیر هم جهت

تصویر ۱۵- برگهای هم جهت

ساختار هراتی با برگهای غیر هم جهت فراگیر ترین نوع هراتی است که خود پایه و اساس نقش مفصل تر "ماهی درهم" است. اجزاء اصلی این نقش عبارتند از یک گل مرکزی روی قطر مربع واگیره و دو ماهی یا برگ که آن را دربر گرفته اند. از طرفی گل‌های مبداء برگ‌ها (ماهی‌ها)، بر روی اضلاع متقابل، نقش بسته اند و وسط اضلاع واگیره نیز گل‌های مشابه یا متفاوت با گل‌های مرکزی قرار گرفته است. واگیره این نقش از طریق قرینه سازی در متن تکثیر می شود و بنا به نظر طراح یا بافنده ادامه می یابد.

تصویر ۱۷- واگیره ماهی درهم مشایخی سراب

آنچه که اغلب محققان حوزه فرش به آن نپرداخته اند حرکت برگهاست که باید حس گردش به دور گل را تداعی کند و اغلب، هراتی را معادل ماهی در هم می دانند در صورتی که ماهی درهم یکی از انواع هراتی است که در آن جهت برگ/ ماهی ها مخالف یکدیگر است تا حس گردش در ترکیب نقش احساس شود.

نقش ماهی در هم خود به دو گونه ماهی در هم لوزی دار و فاقد لوزی است (تصاویر ۱۸ و ۱۹). در نوع لوزی دار، نقش ماهی و گل، بین دو لوزی محصور می شود. این احتمال وجود دارد که در ابتدا نقشمایه لوزی در اثر تقلید غلط یا اشتباه و خطای بافنده به منظور تکمیل خطوط مرتبط کننده گلها و ماهی ها ایجاد شده باشد. اما به هر صورت این نقشمایه در نقش هراتی تثبیت شده و هراتی های لوزی دار پرکاربردترین و شناخته شده ترین نوع هراتی هستند.

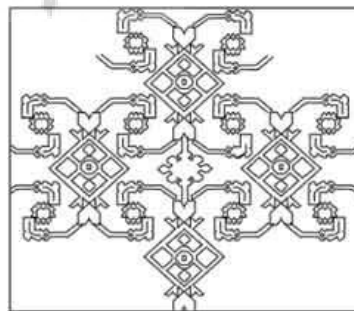

تصویر ۱۹- هراتی بدون لوزی بافت کردستان

تصویر ۱۸- هراتی لوزی دار اردبیل

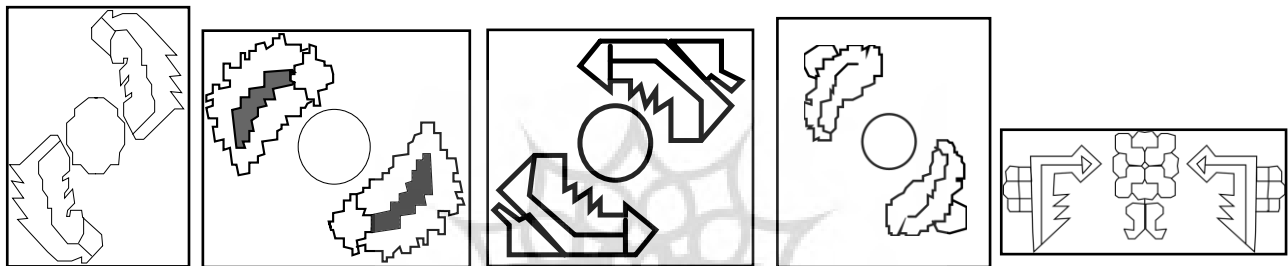
تداوم و تکرار زنجیروار واگیره های ماهی درهم که کهگاه کل زمینه های متن و حاشیه را پوشش می دهد، به نحوی است که در نگاه اول نمی توان نقش واگیره را مجزا کرد. (طرح ۲) در این خصوص فورد در کتاب قالی های شرقی اشاره می کند: «این طرح نشان از اهمیت فوق العاده نظام گیتی و نظم کیهان در نظام سنتی اسلام دارد و پیوستگی و بی پایان بودن آن به حکمت آسمان اشاره می کند» (Ford, ۱۹۸۹: ۷۹).

طرح ۲- وابستگی زنجیروار واگیره های ماهی درهم

– حالت قرارگیری نقش در واگیره و متن:

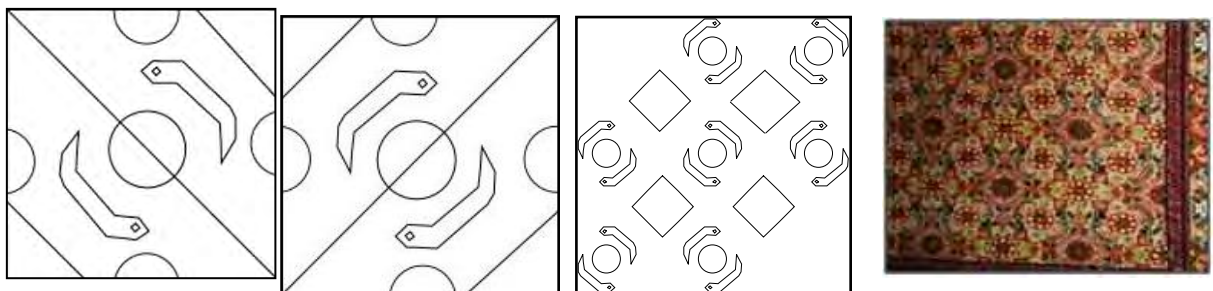
تفاوت انواع ماهی هراتی با ویژگی هایی چون میزان شباهت ماهی به فرم واقعی، اندازه (بزرگی و کوچکی)، فرم (کشیدگی و کوتاهی/ میزان خمیدگی) و نوع ترسیم (شکسته، نیم شکسته و منحنی) مرتبط است. از شاخص ترین نمونه های کوچک این نقش نیز می توان به نقوش ماهی تبریز، خوی، سنه و ریزه ماهی بیرجند (ماهی مود) اشاره کرد. (طرح های ۳-۷) ماهی های مناطق عشایری و روستایی معمولاً دارای خطوط شکسته و نیمه شکسته هستند و میزان خمیدگی ماهی در آنها کمتر از بافته های شهری است. در حالیکه ماهی های مناطق شهری معمولاً گردان هستند و میزان خمیدگی آنها حالت چرخش بیشتری را القاء می کنند.

طرح ۳- ماهی علمدار   طرح ۴- ماهی مود   طرح ۵- ماهی بلوچ   طرح ۶- ماهی فراهان   طرح ۷- ماهی قشقایی

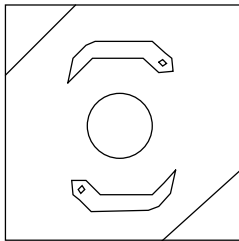
ضمناً حالات قرارگیری ماهی نسبت به عرض فرش (بالا و پایین فرش)، در شکل گیری انواع هراتی تأثیرگذار است. این حالات می تواند مورب (قطری)، افقی و عمودی باشد.

الف – حالت مورب: در این حالت، برگها با قطر واگیره موازی و نسبت به گل مرکزی مورب اند و حالت چرخش دایره واری را به ذهن القاء می کنند (تصویر ۲۰ و طرح های ۸-۱۰). این چرخش می تواند موافق یا مخالف عقربه های ساعت باشد. بیشتر نقشه های ماهی رایج در مناطق بافندگی ایران از این نوع هستند.

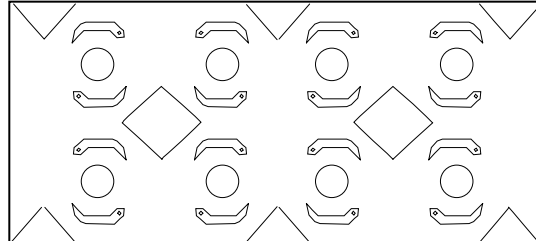

تصویر ۲۰ – ماهی مود بیرجند   طرح ۸- حالت مورب   طرح ۹- گردش چپ گرد   طرح ۱۰- گردش راست گرد

ب - حالت افقی: در این حالت، برگها با اضلاع بالا و پایین واگیره و به عبارتی باعرض فرش موازی و نسبت به گل مرکزی افقی هستند و در واقع بالا و پایین گل قرار می گیرند (تصویر ۲۱ و طرح های ۱۱-۱۲). در این حالت چرخش محسوسی در ساختار هراتی احساس نمی شود.

طرح ۱۲- گردش افقی

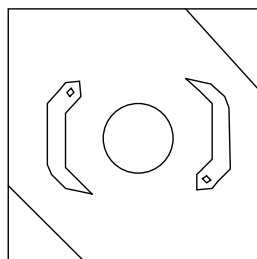

طرح ۱۱- حالت افقی

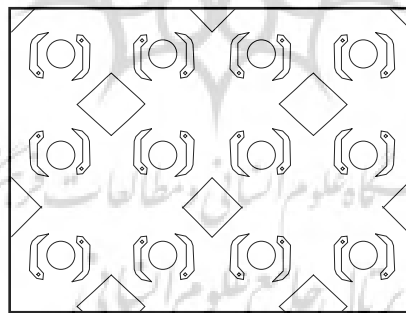

تصویر ۲۱ - ماهی بلوچ

ج - حالت عمودی: در حالت عمودی، برگها با طول فرش موازی و نسبت به گل مرکزی عمودی بوده و در طرفین آن قرار گرفته اند (تصویر ۲۲ و طرح های ۱۳ و ۱۴). در این چرخش نیز حالت محسوسی در ساختار هراتی وجود ندارد. این نوع بیشتر در فرش های روستایی اردبیل و همدان به چشم می خورد.

طرح ۱۴- گردش عمودی

طرح ۱۳- حالت عمودی

تصویر ۲۲- ماهی علمدار نهاوند

- نقش هراتی در انواع نقشه های فرش ایران:

نقش هراتی به دلیل انعطاف و قابلیت های ویژه بصری در انواع زمینه های متن و حاشیه فرش به کار می رود:

- انواع متن با نقش هراتی :

نقش هراتی درقالبه‌های مختلفی چون واگیره ای (در بیشترین موارد) لچک ترنج، ترنجی و لچکی به صورت سراسری یا دربخشهایی از زمینه به کار می رود (تصاویر ۲۳-۲۶)

تصویر ۲۶- ریزه ماهی مارالان

۲۵- لچکی ملایر

تصویر ۲۴- ترنجی سنه تصویر

تصویر ۲۳- لچک ترنج ساروق

- حاشیه های هراتی : حاشیه های موسوم به هراتی نیز بن مایه هراتی را در خود دارند که معروفترین آنها عبارتند از: دوستکامی، سماوری (طوسباقی) و سیب و ماهی (پاره سیب / آلما). (تصاویر ۲۷-۲۹)

تصویر ۲۷- حاشیه دوستکامی در فرش هراتی آذربایجان

تصویر ۲۸- حاشیه سماوری در فرش هراتی آذربایجان

تصویر ۲۹- حاشیه سیب و ماهی اراک

۴. نقش هراتی از نظر سبک شناسی فرش دستباف:

منظور از سبک بافته ها، مجموعه ای از خصلت های ظاهری، درونی و ساختاری شاخص آنهاست که خود متأثر از عواملی

مشخصات	سبک	جغرافیای نقش
--------	-----	--------------

همچون نوع مواد اولیه، شیوه های بافت و نوع کاربرد آنهاست. بر اساس این مولفه ها سه سبک عشایری، روستایی و شهری در فرش ایران وجود دارد.

فرش های عشایری بیشتر در اندازه های کناره، زرع چارک و زرع ونیم بافته می شود. در این بافته ها تخت بافی و نیم لول بافی سبب کشیدگی و شکستگی نقوش، درشت بافی موجب درشت تر شدن نقوش و جزئیات و ریزه کاری های کمتر و بلند چیدن پرز موجب درهم ریختگی خطوط و نقوش می شود. از اینرو نقش ماهی در شیوه عشایری به شکل طبیعی نزدیک تر و درشت تر است. خمیدگی و گردش آن به دور گل، که رکن نقش هراتی محسوب می شود، با خطوط شکسته تند، L مانند و بعضاً به صورت ایجاد دندان های واضح و درشت ایجاد می شود. در نمونه هایی مثل ماهی علمدار همدان، ماهی ها تقریباً صاف و بدون خمیدگی اند و تنها سر ماهی به سمت داخل کج شده است. رنگ های غالب این فرشها قرمز و آبی تیره است.

فرشهای روستایی شامل انواع کناره، ذرع ونیم، پرده ای، پادری و پشتی است. در این بافته ها نیم لول بافی موجب انحسای بیشتر نقوش علی الخصوص ماهی ها شده و جزئیات و ریزه کاری های بیشتری نسبت به قالی های عشایری به چشم می خورد. الگوی بافنده یک بافته یا واگیره است و عموماً طرح از پیش طراحی شده ای برای بافت طراحی نمی شود هر چند که در برخی از نمونه ها رد پای الگو پذیری از قالی های شهری استانهای همجوار دیده می شود. رنگ بندی قالی های روستایی نیز بسیار نزدیک به عشایری است.

نقش هراتی در طراحی شهری دارای نظم و دقت فراوان و دقیقاً مطابق نقشه اجرا می شود. به دلیل نوع بافت و رجشمار، گردش و انحنا در خطوط کاملاً محسوس است و حالت چرخش به صورت کامل تداعی می شود. به طور کلی در نمونه های شهری باف اندازه نقش و نقشمایه ها متوسط و متمایل به کوچک است و نقشمایه ها دارای جزئیات فراوان، تنوع رنگی و ظرافت بالا هستند. در یک نگاه کلی می توان گفت که در شیوه های عشایری و روستایی، نقشه های هراتی از نظم و انتظام کمتری برخوردارند، تقارن چندان رعایت نشده، نقشمایه ها درشت ترند و در جزئیات آنها دقت کمتری شده است. رنگبندی نیز در این فرش ها محدودتر است و سطوح متن وحاشیه ساده تر و تخت تر به نظر می رسند. در سبک شهری باف، نقشه هراتی منظم تر، متقارن، با نقشمایه های ریزتر و جزئیات با دقت بیشتری ترسیم شده اند. تنوع رنگی در نقشه های هراتی شهری باعث پدید آمدن جلوه ها و متن های مختلف در این فرش ها شده است. در انواع روستایی و عشایری تمایل به تضاد رنگی و در نوع شهری هماهنگی رنگی نمود بیشتری دارد و این هماهنگی از طریق قراردادن طیف های رنگی هم خانواده برقرار می شود.

استان	مرکزیت نقش	عشایری	روستایی	شهری	طرح	حاشیه	رنگ غالب
آذربایجان	تبریز			√	لچک ترنج ترنجی واگیره ای	سماوری	آبی، لاکه، کرم
	خوی			√	لچک ترنج	سماوری	سرمه ای، مسی، روناسی
اردبیل	اردبیل	√	√	√	ماهی قولتوق پیر مادر سلمان آباد	سماوری نقوش هندسی هراتی	سرمه ای، دوغی لاکی
	سراب			√	مشایخی	سماوری	قرمز، آبی، شیری
خراسان	بیرجند و مود		√	√	ماهی مود	سماوری هراتی بنه ای	آبی، کرم
	طوایف بلوچ	√			ماهی سالارخانی ماهی بلوچ	دوستکامی نقشمایه های بومی بلوچ	قرمز، قهوه ای، سیاه، سفید
فارس	قشقایی	√			ماهی درهم قشقایی	هراتی، شکری، دوستکامی، ماهی نیم گل	قرمز، طلایی، سبز آبی
	سنه		√	√	ماهی زنبوری	سماوری هراتی	آبی، زرد طلایی، قرمز، قرمز
کردستان	بیجار	√	√	√	ماهی حلوایی افشار	سماوری هراتی دوستکامی نقوش	سرمه ای، لاکه شتری
	اشترینان		√		تاج وماهی	هراتی لته سببی	سرمه ای، لاکه آبی، قهوه ای
مرکزی	ساروق		√		ماهی مشایخی ساروق	سماوری	سرمه ای، لاکه آبی، دوغی، کرم
	فراهان		√		ماهی زنبوری مرغ و ماهی	سماوری هراتی شیر و شکری	سرمه ای، قرمز زرد، قهوه ای
همدان	لیلیان	√			ماهی درهم همدان	هراتی دوستکامی	آبی، سرمه ای، قرمز
	همدان		√	√	ماهی درهم همدان	سماوری هراتی شکری	آبی، قرمز، کرم
	علمدار		√		ماهی درهم همدان	حاشیه علمدار (شاه عباسی شکسته)	قرمز، سرمه ای
	حسین آباد		√		ماهی درهم همدان	هراتی شکسته	لاکی، سبز، آبی
	ملایر		√	√	ماهی درهم همدان	سماوری	لاکی، سبز، آبی، سرمه ای
	جوکار		√		ماهی درهم همدان	هراتی	لاکی، سبز، آبی
	طایمه		√	√	ماهی درهم همدان	سماوری، هراتی	قرمز، سبز، شیری، کرم، آبی
	موسی خان بلاغی		√		ماهی درهم همدان	هراتی شکسته	قرمز، سرمه ای سبز، کرم، قهوه ای

جدول تطبیقی نقش هراتی در جغرافیای فرش دستباف ایران (علامت* نشانگر همانمی نقش با مرکز بافت آن است)

۵. نتیجه گیری:

نگاره هراتی به لحاظ ساختاری یکی از طرح‌ها و قالب‌های شاخص و ظرفیست که مظهر آن یکی از انواع نقشمایه‌های برگ، ماهی، بته، اسلیمی‌ها و ختایی‌هایی است که گل‌های شاه‌عباسی یا ستاره‌ای و یا گل‌های مدور درشت را احاطه کرده‌اند. در نقش هراتی نحوه ارتباط دو برگ (ماهی و سایر عناصر جایگزین) و گل مابین آنها اهمیت بسیار دارد و بر این اساس دو نوع هراتی وجود دارد: یا برگ‌های احاطه‌کننده گل مرکزی، هم‌جهت هستند و یا برگ‌های احاطه‌کننده گلها جهت مخالف دارند. همچنین حالات قرارگیری ماهی نسبت به عرض فرش (بالا و پایین فرش)، در شکل‌گیری انواع هراتی تأثیرگذار است. این حالات می‌تواند مورب (قطری)، افقی و عمودی باشد. نقش هراتی به دلیل انعطاف و قابلیت‌های ویژه بصری در انواع زمینه‌های متن و حاشیه فرش به کار می‌رود. این نقش در قالب‌های مختلفی چون واگیره‌ای (در بیشترین موارد) لچک ترنج، ترنجی و لچکی به صورت سراسری یا در بخش‌هایی از زمینه به کار می‌رود

این نقش در طول زمان تحولاتی متناسب با سبک بافت هر منطقه و اسامی مختلفی چون "گلداز هراتی"، "ماهی هراتی"، "ماهی درهم" و "حوض و ماهی" یافته است. آنچه مسلم است هنرمندان صاحب سبک هر منطقه، هر کدام نقش هراتی را به زبان و ذهن خویش روایت کرده‌اند و انواع شیوه‌های بافندگی عشایری، روستایی و شهری در تحولات این نقش تأثیر بسزایی داشته است (نک به جدول صفحه ۱۴).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

– منابع :

- اخوان ، بنفشه (۱۳۷۵) ، نقش و رنگ قالی بیرجند، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- ادواردز، سیسیل (۱۳۶۸) ، قالی ایران ترجمه مهین دخت صبا، تهران: فرهنگسرا.

- الهی ، محبوبه (۱۳۸۷) ، «هویت ماهی در فرش ایرانی»، فصلنامه گلجام، ش ۱۰.
- پرهام. سیروس،(۱۳۷۱)، دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس ، تهران : امیر کبیر.
- حاج محمدحسینی ، همایون وحبیب الله آیت الهی، تابستان (۱۳۸۴) ،«زیبایی شناسی فرشهای روستائی ایران»، گلجام ، ش ۱.
- حامی ،احمد (۲۵۳۵)، بغ مهر، تهران : نشر مهر.
- حصوری ،علی(۱۳۸۱)، مبانی طراحی سنتی در ایران،تهران : چشمه .
- حصوری، علی (۱۳۸۷) ، «از پیکر مهرتاسرتنج»، هنرومردم، ش ۷.
- حصوری ، علی (۱۳۷۶) ، سخنرانی با موضوع، روش های تحقیق در فرشهای ایران با تاکید برهراتی،تهران : دانشگاه هنر.
- خیرالهی، محمدرضا (۱۳۷۸) ، «بررسی سیر تحول و تطور طرح و نقش و رنگ فرش استان اردبیل»، پایان نامه کارشناسی ، دانشگاه هنر .
- دادگر، لیلا (۱۳۸۲)، فرش سنه، تهران : میراث فرهنگی.
- ژوله ، تورج (۱۳۸۱)، پژوهشی در فرش ایران، تهران: یساولی.
- کاظم ، مژده (۱۳۸۲) ، «بررسی تحلیلی نقش ماهی در قالی»، برگ فرهنگ ، ش ۵ (س ۱۶).
- گویری، سوزان،(۱۳۶۵) ، «آناهیتا در اسطوره های ایرانی»،تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- مهدی آبادی، مریم (۱۳۸۵)، نقش و رنگ دستبافته های عشایری فارس، تهران : سازمان میراث فرهنگی.
- مصاحبه با آقای تورج ژوله.

-Ford,P.R.J.(1992)."Oriental carpet design".Thames and Hudson, New york.

-Godar,Andre.(1962)."L'ART DE L' IRAN".Arthaud,Paris.

- Mircea, Eliade,(1989), Encyclopedia of religion, Vol:5,Macmilan , Newyork .

_Hali,issue 153,autumn 2007,p:69

-Shahbazi,A.SH. .(2001)," Islamic Period".Booth Clibborn.Vo1I.

-"Splendeur des Sassanides".(1993).Musees Royaux d' rt et d' Historis, Bruxelles.

-Train,john,(1997),"Oriental RUG SYMBOLS', Philip Wilson, London, frist published.

The structure of Herati Pattern in Persian Carpets

*Leila Nafisinia

M.A. in Art Studies

leilanafisinia@yahoo.com

Abstract

Herati is a traditional pattern in Persian carpet. Lexically, this pattern is attributed to Herat and it consists of two motifs in structure – mainly reciprocal and symmetric leaves or fish shaped leaves that encircle a distinctive large flower.

Herati design can be connected to the ancient art of Iran, but the latest form is clearly identified in the artworks of Timurid and Safavid era.

Perhaps the first prototypes of Herati carpet design were woven in Herat, in the Great Khorasan or the region, and then were introduced to the world's carpet markets. Nevertheless, gradually along with other weaving centers in Iran, it is woven in other countries like India, Afghanistan, Armenia, Turkey and Syria.

Due to the variety of methods, weaving style, taste, sampler size, common motifs, design and color, in different regions, the Herati pattern has entailed various names and that can especially contribute to the identification of the regions of production.

design Two characters have survived In the process of the design development:

- _ Circular multiplication of the main motifs around the central motif.
- _ The use of certain SAMAVARI and DOOSTKAMI borders.

Due to the dominance of fish & fish-shaped leaf motifs, and use of diamond shape, called pond, this motif is traditionally named as “Fish”, “Fish Up”, “Fish and Pond” in all Iran's weaving centers, and in fact these are versions of the Herati patterns.

In this article the structure of Herati pattern, its evolution and its different versions in different parts of Iran has been comparatively investigated.

Keywords: Persian carpet, Herati, Fish Up pattern, structure, style

